

Výzkumné studie

PRAVIDLA PROJEVU PRIMÁRNÍCH EMOCÍ V SOCIÁLNÍCH INTERAKCÍCH¹

IVA POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ

Psychologický ústav AV ČR, Praha

DAVID MATSUMOTO

San Francisco State University

ABSTRACT

Display rules of basic emotions in the social interactions

I. Poláčková Šolcová, D. Matsumoto

Objectives. Display rules (DR) are informal norms determining when, where, how, and to whom one should express emotions. It is assumed that DR shape affective spontaneity and affect the tendency of emotional expression. The aim of this study is to examine DR of basic emotions (anger, contempt, disgust, fear, happiness, sadness, and surprise) within the contexts of social interactions.

Subjects and settings. Participants comprised 100 undergraduates (59% females, average age 23, 34; SD = 2, 25) enrolled at Charles University in Prague. Display Rules Assessment Inventory (DRAI, Matsumoto et al., 2005) was utilized to measure display rules of undergraduates.

Research questions. This study explores the general tendency of regulation of basic emotions and the role of gender differences, context and the character of social interaction in display rules.

Statistical analyses. For analyses, we utilized relative frequencies of responses for each item and each emotion (displayed in percentages). For comparison of subsets (women and men, private and public situation, types of interactions) a chi-square test to compare the expected and the observed values were used.

Results. The results showed that respondents had a general tendency to deamplify basic emotions. The strongest tendency to suppress an expression (I should show nothing) was connected to contempt, disgust and fear. Authentic expression

(I shall express it as I feel it) was the most frequent in the cases of happiness and surprise.

The findings indicate the existence of several social effects connected with display rules. No significant gender differences with reference to display rules were found. However, the results showed significant differences in DR in the contexts of interactions (greater authenticity in private interactions; $\chi^2 = 53.081$, $df = 5$, $p < 0.001$) and in the closeness of interactions (greater authenticity in in-group interactions; $\chi^2 = 135$, 265 , $df = 5$, $p < 0.001$). Results also indicate that in vertical interactions (student - professor), participants tended to neutralize basic emotions more often than in horizontal interactions (student - student).

Conclusion. The investigation showed that the context of a situation (private, public), (in-group, out-group) and the character of the interaction (horizontal, vertical) were among the important effects influencing the display rules. In contrast, gender did not affect display rules in our sample.

Limitations of the study. The results are limited to this questionnaire and to a specific population sample of undergraduates in the Czech Republic.

key words:

basic emotions,
display rules,
Czech undergraduates

klíčová slova:

primární emoce,
pravidla projevu emocí,
čeští vysokoškoláci

Došlo: 1. 6. 2012; I. P. Š., Psychologický ústav AV ČR, Hybernská 8, 110 00 Praha 1; e-mail: polackova@praha.psu.cas.cz

¹Tento příspěvek vznikl s podporou San Francisco State University a je součástí mezikulturní studie, jejíž souhrnné výsledky byly publikovány pod názvy „Mapping expressive differences around the world“ (Journal of Cross-cultural Psychology, 2008/1) a „Hypocrisy or maturity? Culture and context differentiation“ (European Journal of Personality, 2009/3). Studie vznikla s podporou RVO:68081740. Naše díky za možnost uveřejnění české části této studie patří především anonymním recenzentům.

Emoce patří k vysoce privátním procesům jedince. To, co prožíváme a cítíme, bývá těžko sdělitelné, intimní a v celé prožitkové hloubce a plnosti přístupné pouze a jedině nám. Na druhou stranu jsou emoce sociálním a kulturním fenoménem: vždyť nejčastější příčinou nastartování emočního procesu jsou druzí lidé (např. Parkinson, 1996; Shaver, Wu, Schwartz, 1992), emoční projevy ovlivňují reakce druhých (Parkinson, Fischer, Manstead, 2005) a koordinace sociálních interakcí je považována přímo za jednu z funkcí emocí (Frijda, Mesquita, 1994; Keltner, Haidt, 1999; Slaměnik, 2011; Stuchlíková, 2002). Emoce dávají tvar sociálním procesům a sociální procesy naopak tvarují emoce (Frijda, 1986); emoce slouží jako signály pro ostatní, ukazují na prožitkovou významnost a sílu jednotlivých dějů či událostí (Barrett, Nelson-Goens, 1997). Emoce jsou příkladem psychických procesů, ve kterých sociální faktory a kultura hrají významnou roli, a zároveň jsou i tématem, kde právě socio-kulturní hledisko bylo po dlouhou dobu ignorováno (Mesquita, Walker, 2003).

Teorie emocí je sycena několika proudy – první (např. teorie primárních emocí) nutně čerpá z biologie, fyziologie a evoluční teorie, z východiska, které předpokládá, že jednotlivé emoce jsou spojeny s konkrétními fyziologickými procesy. Právě v tomto biologickém pohledu jsou nejčastěji akcentovány interindividuální univerzálie a hledány základní, interindividuálně a interkulturně totožné neurologické a fyziologické substráty emočních procesů (z hlediska vzniku, procesu, projevu) a analogie či ekvivalenty těchto substrátů s jinými živočišnými druhy (např. Buck, 1999; Cacioppo et al., 1997; Darwin, 1872/1964; Davidson, 1994, 1993; LeDoux, 1986, 2000; Levenson, 1996). Biologické přístupy, zvláště pak teorie primárních emocí, vycházejí z práce Charlese Darwina (1872/1964). Darwinovu práci rozšířil v 60. letech 20. století Sylvan Tomkins (1962, 1963) a ve spolupráci s Ekmanem a Izardem vstoupili do historie psychologie jako ti, kdo (na základě specifického výrazu tváře spojeného s prožitkem konkrétní emoce) vymezili „univerzalitu“ v přístupu k emocím. Univerzalita emoce znamená, že konkrétní emoce je spojena s konkrétními neurofyziologickými programy a specifiky, které jsou interindividuálně i interkulturně shodné, přičemž dosavadní výzkum emocí podporuje předpoklad, že existuje nikoliv jeden, ale mnoho momentů v psychických procesech, které lze považovat za univerzální (Matsumoto, 2001a). Ekman a Izard v sedmdesátých letech minulého století identifikovali celkem šest univerzálních výrazů v obličeji pro šest emocí, kterými jsou radost/štěstí, smutek, zlost/hněv, znechucení/pohrdání, strach a překvapení (např. Ekman, 1973, 1992, 1994; Izard, 1971, 1992, 2002 ad.). Zatímco svalový pohyb v obličeji vzbuzený patřičnou emocí je podle šetření Ekmana a Izarda napříč kulturami stejný, regulace tohoto výrazu může být determinována sociokulturním prostředím, ve kterém se emoční proces odehrává – autoři proto označují koncepci za neurokulturní teorii emocí (Berry et al., 2002; Ekman, 1994; Matsumoto, 2001a).

Proti univerzalitě primárních emocí, resp. proti zobecnění univerzality emocí pouze na základě pohybu svalů v obličeji, ostře vystupuje James Russell (1994, 1995) a kritizuje metodologii (především pevný set možných testových odpovědí) i ekologickou validitu v šetření Ekmana i Izarda. Podle Russella (tamtéž) statické fotografie výrazu v obličeji říkají velmi málo o tom, jak jsou primární emoce zobrazovány přirozeně ve výrazu tváře v daném sociálním a kulturním kontextu, v konkrétní sociální interakci a jak jsou například v přirozeném jazyce označovány: podle Russella by bylo lépe pracovat se znalostmi o prožívání, přesvědčení a významech emocí v rámci jednotlivých kultur (např. Russell, 1983). Za půl století výzkumu primárních emocí však bylo provedeno a publikováno více než 30 mezikulturních studií s metodologií předkládání fotografií výrazů tváře (podrobně viz Matsumoto, 2001a), které podporují předpoklad pro univerzalitu šesti výrazů

tváře pro šest primárních emocí. Mesquita, Frijda a Scherer (1997) navíc poukazují na úspěšnost překladu anglických výrazů pro jednotlivé primární emoce do dalších jazyků – jejich výzkumy ukazují, že primární emoce mají svůj lexikální ekvivalent ve všech jazycích a rovněž jsou to nejčastěji používaná slova vyjadřující emoce ve většině kultur. Počet primárních emocí však autor od autora (a dílo od díla) varíuje, a to nejčastěji v psychologicky frekventovaném rozmezí 7 ± 2 (Berry et al., 2002; Mesquita, Frijda, Scherer, 1997).

Vedle biologicky založeného přístupu k emocím jsou emoce vymezovány optikou kognitivismu a teorie zhodnocení (appraisal): značné úsilí je přitom věnováno popisu průběhu afektivního procesu a zpracovávání afektivních informací (např. Lazarus, 1991; Mesquita, Ellsworth, 2001). Emoce jsou studovány z hlediska komponent, které tvoří sekvence emočního procesu, i z hlediska toho, jak se jednotlivé komponenty v emočním procesu uplatňují, v jakém pořadí či jak spolu interagují a jak jsou navázané na další psychické procesy (např. Frijda, 1986; Gross, 1998, 1999; Lang, 1993; Russel, Barrett, 1999; Lazarus, 1991; Levenson, 1994; Scherer, 1984).

Oba tyto směry (biologický i kognitivistický) se v mnohém liší, ale na druhou stranu mají společný technicistní úhel pohledu na emoce a skutečnost, že se snaží zachytit na afektivních procesech to, co je univerzální, mezikulturně a interindividuálně totožné a případně srovnatelné (ať už se jedná o procesovost afektivního jevu, nebo zákonitě fyziologické změny, které vyvolávají jednotlivé emoce).

Přístup, který z druhé strany akcentuje sociální a kulturní dimenzi vzniku a průběhu afektivních procesů bývá označován za konstruktivistický (např. Gross, Barrett, 2011). Konstruktivisté (např. Averill, 1980; Harré, 1986; Kitayama, Markus, 1994; Marcus, Kitayama, 1991; Mesquita, Frijda, Scherer, 1997; Mesquita, Frijda, 1992; Mesquita, Walker, 2003 ad.) rovněž pracují s kognitivistickým a komponentovým přístupem (zvláště pak s momentem zhodnocení) a s procesuální strukturou emoce, ale soustřeďují se především na kulturní a sociální determinanty jednotlivých komponent. Emoce jsou podle konstruktivistů vždy sociální a kulturní fenomény, protože zahrnují významový prvek, a to již na počátku emočního procesu, kdy se emoce vynořuje – emoce je reakcí na situace, děje, podněty či události, které mají pro jedince význam a význam je kulturním a sociálním konstruktem (Mesquita, Walker, 2003). Emoce jsou sociálně a kulturně determinované nejen z hlediska významu, který emoce vyvolává, ale i z hlediska kontextu a událostí (antecedent events), které vynoření významu předchází. Každá kultura si vytváří kontext, který má potenciál vzbuzovat či facilitovat kulturně významné emoce².

Vedle kontextu, ve kterém se emoce vynořují, se jednotlivé kultury liší i v etiologii významu, který je jednotlivým emocím připisován: například v Japonsku je pocit *libosti* častěji spojován a vzbuzován interpersonální situací ve smyslu blízkosti (např. s pocity přátelství), zatímco pro Američany je *libost* spojována i s interpersonálním odstupem, například s pocity *hrdosti* z vítězství (Mesquita, Walker, 2003). V Británii jsou pocity *libosti* spojené s nezávislostí a svobodou, zatímco pro Řeky je nezávislost pocitově spojena spíše s *nelibostí* atd. (Nezlek, Kafetsios, Smith, 2008). Kulturně specifická jsou i slova, která označují emoce, přičemž je nelehké výrazy, které zachycují emoce, převést do jiného jazyka (Altarriba, 2003). Na druhou stranu, podle Frijdy a Mesquity (1994) lze nalézt značné mezikulturní podobnosti v konceptu emo-

² Například kultura USA podporuje pozitivní prožívání, přičemž mezi takové pozitivní prožitky patří vedle emoce *štěstí* například emoce *hrdosti* (Kitayama et al., 1997; Nezlek, Kafetsios, Smith, 2008) – kultura USA vytváří kontext, ve kterém je emoce *hrdosti* a *štěstí* možná – např. prostřednictvím různých individuálních soutěží.

cí: pouze několik málo emocí patří v každé kultuře do kategorie „často zmiňovaných“ a frekventovaných emocí (např. primární emoce) a obsahy těchto kategorií se napříč kulturami značně překrývají a jsou organizovány do podobných schémat (Russell, 1983). Autoři (Mesquita, Frijda, Scherer, 1997) ale často akcentují odlišnosti v konotacích a významech emočních termínů.

Regulace emocí, práce s emocemi, nakládání s emocemi a jejich zobrazování, rozpoznávání či behaviorální projev (ať už posturální, obličejový či vokální) je podle dosavadních studií a předpokladů mocným zdrojem sledovaných mezikulturních rozdílů v afektivních procesech (Matsumoto et al., 2008; Mesquita, Frijda, 1992; Schwartz, 2004). Mesquita a Frijda (1992) považují regulaci emocí za hlavní zdroj kulturních rozdílů v rámci emočního procesu a tvrdí, že to, v čem se kultury liší, jsou především pravidla vyjadřování a pocíťování emocí, přičemž tato pravidla obecně ovlivňují emoční spontaneitu a emoční projev. Již z výzkumů ze šedesátých a sedmdesátých let vyplývá, že emoční projev je regulován na základě určitých kulturně determinovaných pravidel projevu (Ekman, 1972; Ekman, Friesen, 1969), přičemž adekvátní zobrazení emoce má v různých kulturách různou vážnost (Kim et al., 2011). Ekman a Friesen (1975, s. 137) píší: „...vymysleli jsme slovní spojení „display rules“, abychom popsali to, co se lidé pravděpodobně již od narození učí o tom, jakou mají dávat podobu jednotlivým emocím v jednotlivých situacích“. Pravidla projevu (display rules, DR) lze vymezit jako kulturně předepsané normy, které si jedinec osvojuje v průběhu života a která mu říkají „jak“ a „zdali“ modulovat svůj afektivní projev v určitém sociálním kontextu. Předpokladem pro DR je schopnost kontrolovat svoje chování v souladu s rozpoznáním dané emoce a chápáním konkrétní situace (Reissland, Harris, 1991). DR jsou součástí emoční kompetence (Buck, 1993), jsou (vědomou i nevědomou) tendencí k expresivnímu chování a do značné míry jsou zautomatizovaným, zvnitřněným procesem probíhajícím bez účasti vědomé kontroly a naší pozornosti. DR reflektují normy expresivního chování dané kultury a mají v rámci sociálních interakcí významnou regulační funkci.³

Ekman a Friesen (1969, 1975) rozlišili 6 způsobů, jak mohou jedinci v sociálních interakcích expresivně nakládat se svými emocemi: jedinci mohou řídit svůj emoční projev prostřednictvím (A) zesílení nebo (B) zeslabení projevu emoce, mohou emoci zcela (C) potlačit a neutralizovat, jako by žádnou emoci neprožívali. Samozřejmou možností jak naložit s emocí, je projevit ji (D) autenticky, tak, jak jí momentálně cítím. Dále lze emoce (E) maskovat tím, že místo prožívané emoce projevíme emoci jinou. Poslední možností podle autorů této koncepce je emoční (F) kvalifikace, kdy dodatečným projevem měníme význam emoce, kterou prožíváme (příkladem je kvalifikace lítosti úsměvem, který signalizuje okolí naději, že trápení brzy skončí).

Regulace emocí v souvislosti s DR může být jak anticipační, tak reaktivní a může opanovat silněji jednu složku emoce – např. povrchová změna výrazu v tváři při maskování, nebo přinést hlubší kognitivní změnu v prožívání emoce (Hochschild, 1983). Je však nutno zdůraznit, že jednotlivé složky emoce (prožitková, kognitivní, fyziologická i behaviorální) jsou spolu v těsném souladu a celkově tvoří jednotnou konstrukci (Ekman, 1992; Izard, 1992, 1994), kdy změna v jedné složce znamená nutné změny v dalších interagujících složkách emočního procesu.

³ Hochschild (1983) vedle DR hovoří i o pocitových pravidlech (feeling rules), která nám říkají, co bychom měli cítit ve specifických situacích (např. na svatbě či pohřbu). Traue a Pennebaker (1993) poukazují i na vrozenost a genetické faktory, které se podílejí na míře či podobě expresivity a regulace emocí jedince.

VÝCHODISKA A CÍLE VÝZKUMU

V tomto příspěvku, jehož některé výsledky jsou součástí již publikované mezikulturní studie D. Matsumota a dalších 56 spoluautorů (2008, 2009), se zabýváme pravidly projevu (display rules, DR) sedmi emocí, které jsou považovány za primární (šestí, zlost, znechucení, pohrdání, strach, smutek a překvapení) u souboru českých vysokoškolských studentů. Vycházíme z předpokladu, že DR ovlivňují regulaci emocí v sociálních interakcích a afektivní spontaneitu. Zajímá nás, (výzkumná otázka, VO 1) jaké budou *obecné tendence k regulaci jednotlivých primárních emocí* v našem souboru, (VO 2) *zda se budou lišit výsledky šetření u mužů a u žen*: zda jsou patrné rozdíly v expresivitě mužů a žen a vůči ženám a vůči mužům a tedy zda můžeme v tomto smyslu posílit jeden z nejsilnějších genderových stereotypů o rozdílné emocionalitě žen a mužů. Další proměnnou, kterou sledujeme, je prostředí sociálních interakcí: zajímá nás, zda (VO 3) *kontext*, ve kterém se interakce odehrává (privátní a veřejná interakce), bude mít vliv na pravidla projevu emocí. Předmětem našeho šetření dále je, zda (VO 4) *regulační tendence*, kterou pravidla projevu zachycují, bude stejná s ohledem na *charakter sociální interakce*, resp. jeho horizontalitu či vertikálnost a z hlediska *blízkosti vztahů* interagujících osob.

METODA

Ke zjištění pravidel emočního projevu byla použita revidovaná verze dotazníku DRAI (Display Rule Assessment Inventory), který zjišťuje pravidla projevu primárních emocí v různých kontextech a situacích. Dotazník byl sestaven na základě teoretického přístupu k primárním emocím (Ekman, 1972, 1973, 1992; Ekman, Friesen, 1969, 1975; Matsumoto, 1990, 1991, 1993, 2001b; Matsumoto et al., 2005) a k možnostem expresivní modulace reakce na prožívanou emoci (Ekman, Friesen, 1969; 1975; Matsumoto et al., 2005). Dotazník DRAI v předchozím šetření (Matsumoto et al., 2005) prokázal vnitřní, vnější, obsahovou, konvergentní, diskriminační i prediktivní validitu.

V dotazníku jsme se ptali respondentů, jak by se měli zachovat v případě, kdy v interakci s určitou osobou a na určitém místě prožívají jednu ze sedmi vybraných emocí vůči této osobě. Jednotlivé emoce byly na začátku dotazníku stručně vymezeny a upřesněny prototypickou a mezikulturně univerzální situací, která jednotlivé emoce vyvolává. Interagující osoby (které rovněž byly v instrukcích k dotazníku specifikovány, ve smyslu např. koho považujeme za známého vs. kdo je blízký přítel) v dotazníku reprezentovaly čtyři skupiny sociálních kategorií – (a) rodinní příslušníci (otec, matka, starší bratr, starší sestra, mladší bratr, mladší sestra); (b) blízcí přátelé a známí (blízký přítel, blízká přítelkyně, známý a známá); (c) spolužáci (spolužák z ročníku, spolužačka z ročníku) a studenti (student z nižšího ročníku, studentka z nižšího ročníku, student z vyššího ročníku, studentka z vyššího ročníku); (d) profesori (profesor ve věku 50 – 70 let, profesorka ve věku 50 – 70 let, profesor ve věku 30 – 50 let, profesorka ve věku 30 – 50 let). Jedna z otázek se rovněž týkala situace, kdy je jedinec (respondent) sám do interakce s jinou osobou nevstupuje. Místa interakcí byla v dotazníku charakterizována jako prostředí (P) privátní, kde dochází k sociální interakci mimo dosah a dohled ostatních lidí a jednak jako prostředí (V) veřejné, kde je projev emocí dostupný zraku i sluchu jiných lidí. Respondenti si v dotazníku mohli vybrat ze seznamu sedmi možných odpovědí: (A) projeví více, než cítím; (B) projeví méně, než cítím; (C) neprojevím nic; (D) projeví přesně to, co cítím; (E) schovám své pocity za úsměv; (F) projeví emoci, přičemž se usmívám; (G) jinak.

Respondenti byli požádáni, aby v každé otázce (tedy pro každou emoci v každé sociální situaci) označili výběrem jedné ze sedmi možných odpovědí tu, která nejlépe

charakterizuje, jak by se měli v té které situaci zachovat. Při každé odpovědi a v každé situaci měli mít respondenti na mysli konkrétního jedince ze svého sociálního prostředí (pokud takovou osobu neměli, mohli otázku vynechat) a v další části dotazníku byli respondenti požádáni, aby vyjádřili blízkost vztahu s osobami, které si pro virtuální interakci zvolili. Poslední část dotazníku zjišťovala osobní a demografické údaje respondentů⁴.

Možné odpovědi:

- A – Projevím více, než cítím
- B – Projevím přesně to, co cítím
- C – Projevím méně, než cítím
- D – Neprojevím nic
- E – Projevím emoci, přičemž se usmívám
- F – Schovám své pocity za úsměv
- G – Jinak, žádná z výše uvedených (prosím upřesněte)

Jak se domníváte, že **byste se MĚLI zachovat**, když jste *se svým otcem*

A. Sami **doma** a cítíte vůči němu následující emoci

Zlost _____

(U každé emoce vyberte odpověď: Měl/a bych se zachovat tak, že A – G)

Smutek _____

Překvapení _____

Znechucení _____

Pohrdání _____

Strach _____

Štěstí _____

Obr. 1 Příklad instrukce v dotazníku

Dotazník DRAI byl přeložen z angličtiny do českého jazyka profesionální překladatelkou psychologické literatury. Předběžná verze dotazníku byla přeložena zpět (back translation) do angličtiny bilingvní absolventkou psychologie a obě verze porovnány. Vzhledem k tomu, že verze byly uspokojivě shodné, proces jsme neopa-

⁴ Na tomto místě by bylo vhodné uvést konkrétní znění položky. Každou položku si však respondent musel zkonstruovat sám v tom smyslu, že si do předpřipravené slovní konstrukce, která určovala objekt interakce (např. otec) a místo interakce (např. doma) dosazoval jednotlivé emoce (viz schéma v obr. 1). Respondent si položku musel sám složit: např. Jak bych se měl/a zachovat, když jsem se svým otcem doma a cítím zlost, respektive zlobím se na něj, pohrdám jím, jsem jím překvapen/a apod. Odpověď byla formulována tak, že „Měl/a bych se zachovat tak, že... (varianta A – G)“. Vzhledem k tomu, že se jednalo o výzkum srovnávající pravidla projevu ve více než 40 zemích světa, nebylo možné zasahovat do dotazníku a upravovat jej (například konstruovat položky do větných celků). Tyto nedostatky, zvláště pak stylistické, byly nahrazeny obsáhlými úvodními (jak tištěnými tak ústními) instrukcemi a příklady.

kovali. Celkem bylo vytvořeno osm verzí dotazníku, ve kterých bylo pořadí otázek rotováno a měněno podle předem stanoveného klíče: všichni dostali stejné otázky jen v jiném pořadí.

Dotazník obsahoval celkem 21 otázek na situace (P) a (V) pro každou z jednotlivých emocí: respondentům bylo celkově položeno 294 otázek. Možné odpovědi (regulační strategie A – G) byly uvedeny na každém listu dotazníku. Vzhledem k délce a náročnosti dotazníku bylo respondentům umožněno vzít si dotazník domů nebo jej vyplnit s přestávkami. Administrace jednoho dotazníku trvala přibližně 60 minut a vyplnění dotazníků bylo dobrovolné a anonymní – respondenti byli seznámeni s cílem šetření s tím, že se jedná o výzkum mezikulturní a výstupní data budou srovnávána s dalšími zeměmi. /Návratnost dotazníků byla 62,5 %/.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 100 vysokoškolských studentů, 59 žen a 41 mužů, ve věku 18 až 32 let. Věkový průměr respondentů činil 23,34 let, SD = 2,25. Celkem 42 % respondentů bylo z Prahy, všichni respondenti byli z ČR a jejich mateřským jazykem byla čeština. Respondenti byli studenty různých oborů FF UK, přičemž studenti psychologie tvořili zhruba třetinu (36 %) souboru.

Statistické zpracování

Získaná data jsme zpracovali v podobě relativních četností odpovědí pro jednotlivé položky a každou emoci. V textu a tabulkách uvádíme četnosti v procentech. Obecné trendové sumy zachycují relativní četnosti typů expresivity (např. projevím přesně to, co cítím) a rovněž je uvádíme v procentech. Pro porovnávání jednotlivých souborů (žen a mužů, situace V a P, typy interakcí) používáme chí-kvadrát test pro srovnání pozorovaných a očekávaných hodnot.

VÝSLEDKY

1) V první části výsledků jsme se zaměřili na *obecný trend regulace emocí*. Pracovali jsme s celým souborem (N = 100) a se všemi typy situací a interakcí (294 položek) v dotazníku. Výsledky (tab. 1) ukazují, že respondenti mají celkově tendence emoce regulovat a projevovat v zeslabené formě (projevím méně, než cítím). Druhou nejčastější reakcí je autentický projev primárních emocí (projevím přesně to, co cítím).

Z hlediska jednotlivých primárních emocí je nejsilnější tendence potlačovat (neprojevit nic) u *pohrdání*, *znechucení* a *strachu* (tab. 1 a 2). Autentický projev je nejčastější u *šťěstí* a *překvapení*. Emoce *zlosti* a *smutku* jsou z hlediska exprese zeslabovány a respondenti mají tendenci projevit méně, než cítí.

(2a) V druhé části výsledků výzkumu zjišťujeme *rozdíly v expresivitě mezi ženami a muži* (59/41). Nejprve jsme se zaměřili na expresivitu emocí vůči všem subjektům interakce, tedy jak vůči mužům, tak ženám (tab. 3). Výsledky u obou podsouborů jsou velmi podobné. U žen je *pohrdání* a *znechucení* častěji neutralizováno oproti *strachu*, jehož tendence k neutralizaci je patrnější u mužů. U mužů jsou četnosti autentické exprese emoce *šťěstí* vyšší než u žen.

(2b) V další části jsme si *rozdělili jednotlivé typy interakcí na situace interakce „muž x muž“ a „žena x žena“ a dále „muž x žena“ a „žena x muž“* (tab. 4 a 5). Do výpočtů jsme nezahrnuli první otázku, která nezachycuje interakci s jinou osobou. „Ženy vůči mužům“ mají častěji tendenci emoce *pohrdání* a *znechucení* neutralizovat než „muži vůči mužům“. „Muži vůči mužům“ častěji neutralizují *smutek* než ženy vůči opačnému pohlaví. „Muži vůči mužům“ méně často projevují autenticky *strach*

než „ženy vůči mužům“ a „muži vůči mužům“ mají tendenci autenticky projevit *šťěstí* častěji než ženy vůči opačnému pohlaví. Analogicky „ženy vůči ženám“ oproti „muži vůči ženám“ častěji volí autentický projev *strachu* a *smutku*, zatímco „muži vůči ženám“ *smutek* častěji neutralizují než „ženy vůči ženám“. Celkově však musíme konstatovat, že jak muži, tak ženy mají srovnatelné tendence v expresivitě primárních emocí, a to jak vůči opačnému, tak vůči stejnému pohlaví. Nenalezli jsme významné rozdíly, které by vyplývaly z příslušnosti respondenta k podsouboru mužů ($\chi^2 = 3,434$, $df = 5$, $p > 0,05$) a žen ($\chi^2 = 2,398$, $df = 5$, $p > 0,05$) ve vztahu k pravidlům expresivity. Soubor našich mužů a žen se signifikantně neliší od souhrnných výpočtů. Vůči objektům sociální interakce (které jsme rozdělili na ženy a muže) rovněž nenalézáme rozdíly. Chí-kvadrát test naznačuje shodu v expresivních tendencích „mužů vůči mužům“ ($\chi^2 = 6,374$, $df = 5$, $p > 0,05$) i „žen vůči ženám“ ($\chi^2 = 1,026$, $df = 5$, $p > 0,05$) ve vztahu k příslušnému podsouboru. Směr emoční regulace v jednotlivých typech interakcí je srovnatelný a naznačuje shodu v expresivních tendencích vůči stejnému i opačnému pohlaví (nevýznamné p). Ženy a muži se v expresivních tendencích primárních emocí v sociálních interakcích významně neliší.

Tab. 1 Souhrnné vyjádření relativních četností v procentech (N = 100)

	Zlost	Pohrdání	Znechucení	Strach	Šťěstí	Smutek	Překvapení	Ob. trend
Projevím více, než cítím	1	1	1	1	5	1	3	2
Projevím přesně to, co cítím	24	11	12	18	49	33	50	28
Projevím méně, než cítím	39	28	29	31	27	38	28	32
Neprojevím nic	21	44	41	33	4	13	5	23
Projevím emoci, přičemž se usmívám	2	2	3	3	5	2	3	3
Schovám své pocity za úsměv	4	5	5	5	1	3	2	4
Chybějící data	9	10	10	9	9	9	9	9

Poznámka: Nejvyšší dosažené četnosti v procentech jsou vtištěny tučně.

Tab. 2 Posloupnost jednotlivých primárních emocí z hlediska nejčastějších typů expresivity

	50 – 40 %	39 – 30 %	29 – 20 %	19 – 10 %	9 – 0%
Autentický projev (projevím přesně to, co cítím)	překvapení šťěstí	smutek	zlost	strach pohrdání znechucení	
Zeslabený projev (projevím méně, než cítím)		zlost smutek strach	znechucení pohrdání překvapení šťěstí		
Neutralizace (neprojevím nic)	pohrdání znechucení	strach	zlost	smutek	překvapení šťěstí

Tab. 3 Muži (N = 41) a Ženy (N = 59). Vyjádření relativních četností expresivity v procentech

Exprese	Emoce	Zlost	Pohrdání	Znechucení	Strach	Štěstí	Smutek	Překvapení
	Subjekt interakce	M/Ž	M/Ž	M/Ž	M/Ž	M/Ž	M/Ž	M/Ž
Projevím více, než cítím		1/1	1/0	1/0	1/1	4/6	1/1	2/4
Projevím přesně to, co cítím		23/24	10/12	12/12	14/21	52/47	30/35	50/49
Projevím méně, než cítím		40/39	31/26	34/26	30/31	27/26	41/37	32/26
Neprojevím nic		21/21	40/46	38/43	35/32	5/3	16/12	6/4
Projevím emoci, přičemž se usmívám		2/2	3/1	3/3	4/1	3/6	1/2	1/4
Schovám své pocity za úsměv		4/3	6/4	5/5	6/4	1/2	3/3	1/3
Chybějící data		8/10	9/10	9/10	8/10	8/10	8/10	8/10

Poznámka: Nejvyšší dosažené četnosti v procentech u jednotlivých emocí jsou vtištěny tučně.

Tab. 4 Muži (N = 41) v interakcích s Muži a se Ženami.
Vyjádření relativních četností expresivity v procentech

Exprese	Emoce	Zlost	Pohrdání	Znechucení	Strach	Štěstí	Smutek	Překvapení
	Objekt interakce	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž
Projevím více, než cítím		0/1	1/1	1/1	1/1	3/5	0/1	2/3
Projevím přesně to, co cítím		24/20	10/9	12/9	13/13	53/50	28/30	49/50
Projevím méně, než cítím		40/40	34/29	36/31	30/31	27/27	42/41	32/32
Neprojevím nic		21/23	38/45	35/42	36/36	5/5	17/16	6/6
Projevím emoci, přičemž se usmívám		2/3	2/3	3/3	4/5	3/3	1/1	1/1
Schovám své pocity za úsměv		4/5	5/6	4/5	7/6	0/1	3/3	1/1
Chybějící data		9/8	9/8	9/8	9/8	9/8	9/8	9/8

Poznámka: Nejvyšší dosažené četnosti v procentech u jednotlivých emocí jsou vtištěny tučně.

Tab. 5 Ženy (N = 59) v interakcích s Muži a se Ženami.
Vyjádření relativních četností expresivity v procentech

Exprese	Emoce	Zlost	Pohrdání	Znechucení	Strach	Štěstí	Smutek	Překvapení
	Objekt interakce	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž	M / Ž
Projevím více, než cítím		1/1	0/0	0/0	1/1	5/5	1/1	4/3
Projevím přesně to, co cítím		25/23	11/11	12/11	19/21	47/47	33/36	47/51
Projevím méně, než cítím		38/40	27/26	27/27	31/30	26/27	37/38	28/25
Neprojevím nic		20/22	45/48	42/45	32/33	4/3	12/11	4/4
Projevím emoci, přičemž se usmívám		3/2	1/1	3/3	2/1	5/6	2/2	4/4
Schovám své pocity za úsměv		3/3	4/5	5/5	4/4	2/2	3/3	3/3
Chybějící data		11/9	11/10	11/10	11/9	11/9	11/9	11/9

Poznámka: Nejvyšší dosažené četnosti v procentech u jednotlivých emocí jsou vtištěny tučně.

(3) V další části sledujeme *kontext sociální interakce*, opět jsme při analýze pracovali s celým souborem a všemi otázkami. Soustředili jsme se na dva typy interakcí, do kterých respondenti v dotazníku vstupují, a to jednak do situací, které se odehrávají na privátním místě (P): jedinec je v interakci pouze s vybranou osobou a na veřejném místě (V) – v restauraci či v univerzitní kantýně. Porovnání výsledků z obou situací ukazuje, že obecný trend expresivity emocí ve veřejných interakcích směřuje k zeslabení exprese emocí, zatímco v privátních interakcích mají respondenti celkovou tendenci projevovat emoce autenticky (tab. 6). Zatímco *pohrdání* a *znechucení* je neutralizováno v obou typech interakcí, u emoce *strachu* je v privátních interakcích patrný nárůst tendence i k zeslabenému projevu. V privátních interakcích mají respondenti tendenci projevovat autenticky kromě *šťěstí* a *překvapení* i emoce *zlosti* a *smutku*. Expresivní tendence respondentů se liší v závislosti na typu situace, ve které dochází k interakci, přičemž v privátních interakcích pozorujeme tendenci k otevřenějšímu projevu u více emocí (*zlost*, *šťěstí*, *smutek*, *překvapení*). Chí-kvadrát test pro srovnávání pozorovaných a očekávaných hodnot ukázal signifikantní rozdíly v expresivních tendencích primárních emocí v privátních a veřejných interakcích ($\chi^2 = 53,081$, $df = 5$, $p < 0,001$).

(4a) V poslední části analýzy jsme se soustředili na *charakter interakce*, a to z hlediska osob, se kterými respondenti v dotazníku vstupovali do interakcí. Roztřídili jsme jedince (objekty) interakce na ty, kteří patří do skupiny vztahově blízkých lidí (Vbl) a vztahově vzdálených lidí (Vvz). Kritériem pro ustanovení těchto dvou skupin se stalo posouzení odpovědi na otázky typu: Jak moc jste si blízcí? Jak dobře se znáte? Kolik úsilí jste ochotni vynaložit, abyste se v budoucnu stýkali? Na otázky respondenti odpovídali na pětibodové škále (0 – vůbec, 4 – velmi). Pokud se respondenti vyjádřili vůči osobě interakce průměrně vyšší hodnotou, než je hodnota 2, byla interakce/objekt interakce zařazen mezi vztahově blízké. Pokud se vyjádřili průměrně nižší hodnotou, než je hodnota 2, byla interakce zařazena mezi vztahově vzdálené. Interakce byly hodnoceny hromadně, což znamená, že na jednotlivé výpovědi respondentů nebyl brán zřetel – zajímalo nás obecné kategorizování objektů interakce (přehled viz tab. 7).

Z výsledků analýzy vyplývá (tab. 8), že obecný trend expresivity vůči vztahově vzdáleným jedincům (Vvz) směřuje k zeslabení projevu primárních emocí, častěji se objevuje tendence k neutralizaci emocí na úkor jejich autentického projevu. U interakcí vůči vztahově blízkým jedincům (Vbl) je nejčastější reakcí na prožitek primárních emocí tendence k autentickému projevu.

Tendence k neutralizaci se objevuje v interakcích s Vvz u emocí *pohrdání*, *znechucení* a *strachu*; v interakcích s Vbl se jedná pouze o emoci *pohrdání*. Emocemi, u kterých je tendence k zeslabené formě projevu, jsou v interakcích s Vvz *zlost*, *smutek* a *překvapení* a v Vbl interakcích emoce *zlosti*, *strachu* a *znechucení*. Tendence k autentickému projevu se v interakci s Vvz objevuje u *šťěstí*, zatímco v interakcích s Vbl se jedná o *šťěstí*, *smutek* a *překvapení*. V interakcích s Vvz je častější tendence maskování emocí *pohrdání*, *znechucení*, *strachu* a *zlosti*, v interakcích s Vbl je tento typ regulace emoční expresivity zastoupen minimálně.

(4b) Kromě blízkosti vztahů sledujeme ještě *dva typy interakcí*: interakce horizontální a vertikální. Vzhledem k tomu, že respondenty byli studenti VŠ, můžeme za horizontální interakce u skupiny Vvz považovat interakce se studenty (student/ka z nižšího ročníku, student/ka z vyššího ročníku) a za vertikální interakce s profesory (profesor/ka ve věku 50 – 70 let, profesor/ka ve věku 30 – 50 let). Podobně tak u Vbl skupiny můžeme za horizontální považovat sourozenecké interakce nebo interakce se spolužáky a za vertikální interakce s rodiči.

Tab. 6 Situace P (privát) a situace V (veřejnost). Vyjádření relativních četností expresivity v procentech

Exprese	Emoce	Zlost	Pohrdání	Znechucení	Strach	Štěstí	Smutek	Překvapení	Obecný trend
	Situace	P/V	P/V	P/V	P/V	P/V	P/V	P/V	P/V
Projevím více, než cítím		2/0	1/0	1/0	2/1	7/4	2/1	4/3	3/1
Projevím přesně to, co cítím		35/12	16/6	18/6	25/11	52/46	39/27	54/45	34/22
Projevím méně, než cítím		33/ 45	30/27	30/29	28/33	23/30	35/ 42	25/32	29/ 34
Neprojevím nic		15/27	37/50	34/47	29/37	3/5	11/15	4/5	19/27
Projevím emoci, přičemž se usmívám		2/3	2/2	3/3	2/3	4/5	2/2	3/3	2/3
Schovám své pocity za úsměv		3/4	4/6	5/5	5/5	1/2	2/4	2/3	3/4
Chybějící data		9/9	10/10	10/9	9/9	9/9	9/9	9/9	9/9

Poznámka: Nejvyšší dosažené četnosti v procentech u jednotlivých emocí jsou vyznačeny tučně.

Tab. 7 Přehled průměrů odpovědí na položku

Vztahově blízcí jedinci	Průměr hodnot odpovědí na položku	Vztahově vzdálení jedinci	Průměr hodnot odpovědí na položku
otec	3,19	známý	1,85
matka	3,25	známá	1,68
starší bratr	3,00	student z vyššího ročníku	1,21
starší sestra	3,25	studentka z vyššího ročníku	1,22
mladší bratr	3,01	student z nižšího ročníku	0,96
mladší sestra	3,31	studentka z nižšího ročníku	1,1
blízký přítel	3,32	profesor ve věku 50 – 70 let	0,86
blízká přítelkyně	3,44	profesorka ve věku 50 – 70 let	0,79
spolužák	2,05	profesor ve věku 30 – 50	1,11
spolužačka	2,15	profesorka ve věku 30 – 50	0,95

Tab. 8 Vyjádření relativních četností expresivity vůči vztahově vzdáleným jedincům (Vvz) a vůči vztahově blízkým jedincům (Vbl) v procentech (N = 100)

Exprese	Emoce	Zlost	Pohrdání	Znechucení	Strach	Štěstí	Smutek	Překvapení	Obecný trend
	Objekt interakce	Vvz/Vbl	Vvz/Vbl	Vvz/Vbl	Vvz/Vbl	Vvz/Vbl	Vvz/Vbl	Vvz/Vbl	Vvz/Vbl
Projevím více, než cítím		0/1	0/0	0/1	0/2	2/7	0/2	2/4	1/2
Projevím přesně to, co cítím		14/31	7/13	7/15	11/24	41/57	23/42	39/59	20/34
Projevím méně, než cítím		40/39	25/32	26/ 33	29/32	39/15	45/33	40/17	35/29
Neprojevím nic		34/9	55/34	53/30	46/22	7/1	22/5	8/2	32/15
Projevím emoci, přičemž se usmívám		3/2	2/2	2/3	3/2	5/4	2/2	3/2	3/2
Schovám své pocity za úsměv		6/1	7/3	7/3	7/3	2/0	4/2	4/1	5/2
Chybějící data		3/15	3/16	3/16	3/15	3/15	3/15	3/15	3/16

Poznámka: Nejvyšší dosažené četnosti v procentech u jednotlivých emocí jsou vytištěny tučně.

Z výsledků vyplývá, že ačkoliv respondenti ve skupině Vbl nejčastěji projevují primární emoce autenticky, mají větší tendenci neutralizovat emoce ve vertikálních vztazích než ve vztazích horizontálních. V interakci se Vvz mají respondenti obecnou tendenci projevovat primární emoce v zeslabené formě projevu a analogicky mají rovněž častější tendenci neutralizovat emoce ve vertikálních interakcích oproti horizontálním. Výsledky potvrzují, že expresivita emocí je ovlivňována typem interakčního vztahu – resp. blízkostí vztahu, který k jedinci interakce máme. Chí-kvadrát testování potvrdilo významnou odlišnost mezi interakcí s Vbl a interakcí s Vvz ($\chi^2 = 135, 265$, $df = 5$, $p < 0,001$). Na expresivních tendencích se rovněž podílí vertikální či horizontální charakter interakce. Ve vertikálních interakcích mají respondenti častější tendenci emoce neutralizovat než v interakcích horizontálních.

DISKUSE

Cílem našeho výzkumu bylo nahlédnout do pravidel projevu (DR) primárních emocí u souboru studentů vysoké školy. DR reflektují socializované a internalizované normy regulace emocí, resp. konvenční a kulturně žádoucí regulaci jejich behaviorálního (posturálního, obličejového, vokálního) projevu (Ekman, Friesen, 1971). V našem šetření jsme vycházeli z předpokladu, že DR mají silný vliv na regulaci emocí jedince a podstatně ovlivňují afektivní spontaneitu a jednání v sociálních interakcích. DR ukazují na podobu, jak by měla být emoce modulována a vyjadřují tak tendenci k určité formě afektivního projevu.

V souboru českých vysokoškolských studentů jsme zachytili tendenci k neprojevování (potlačování exprese) u emocí *pohrdání*, *znechucení* a *strachu*, zatímco u *šťěstí* a *překvapení* se objevovala nejčastěji tendence k autentickému projevu (projevím přesně to, co cítím) a u *zlosti* a *smutku* k zeslabené formě projevu (projevím méně, než cítím).

Pohrdání bylo v šetření jedinou emocí, u které vždy a napříč kontexty či objekty interakce převažovala tendence k jeho neprojevení. *Pohrdání* obecně je v sociálních interakcích považováno za emoci, která signalizuje odmítání jedince (Fischer, Rose-

man, 2007; Izard, 1977), ukazuje na pocity nadřazenosti vůči objektu interakce (Ekman, 1994; Izard, 1977) a je zároveň signálem vnímaného narušování hodnot a norem subjektu interakce (Rozin et al., 1999) – autentické projevení pohrdání může mít na sociální interakci destruktivní charakter. Naše šetření zachytilo nízkou vůli k projevu *pohrdání* a odlišnou regulační snahu u emocí hostilní triády⁵ – především s ohledem na regulaci *zlosti*, u které dávali respondenti nejčastěji přednost zeslabenému projevu a v privátních situacích projevu dokonce autentickému.

V přímém kontrastu k regulační strategii u *pohrdání* je regulační strategie u *šťěstí*, kterou za všech okolností a ve všech kontextech měli respondenti tendenci autenticky projevít. *Šťěstí* je prožitkově nejčastěji příjemná emoce: respondenti mají tendenci tuto emoci prožít v její komplexitě, včetně behaviorální komponenty. Projev emoce *šťěstí* lze vnímat za vztahotvorný či alespoň facilitující prvek interakce, který zvyšuje skupinovou kohezi (Levenson, 1996): tuto skutečnost respondenti zachytili ve svých výpovědích, zvláště pak v interakcích se vztahově blízkými jedinci.

Vedle zachycení obecných směřování regulace u jednotlivých emocí jsme se soustředili na genderové faktory: zajímalo nás, zda se na výrazu emocí podílí genderová příslušnost respondenta a zda je projev emocí ovlivněn tím, že spolu virtuálně interagují žena a muž a zda jsou expresivní tendence mužů a žen rozdílné. V této otázce z výsledků vyplynulo, že muži i ženy vnímají vlastní expresivní tendence v podstatě stejně a že se neliší ani expresivní tendence vůči ženám či vůči mužům. Toto zjištění neodpovídá silným stereotypům, které mužům přisuzují větší emocionální rezervovanost (Fabes, Martin, 1991; Fischer, 1993; Plant et al., 2000) a ženám větší otevřenost v projevu emocí (Brody, 1997) – mohli bychom například stereotypně očekávat, že muži budou mít tendenci emoce neprojevovat nebo zeslabovat častěji než ženy (Janošová, Říčan, 2005). Tento předpoklad se sice nepotvrdil, avšak je možné, že v reálných sociálních interakcích a kontextech je situace odlišná. Ačkoliv jsou v našem šetření patrné jemné genderové odlišnosti v expresivitě emocí *smutku* a *strachu* (možné variace na „kluci nepláčou“ a „jsi chlap, tak nebuď bačkora“), které mají muži tendenci čteněji neutralizovat než ženy, rozdíly nejsou statisticky významné. Skutečnost, že se nenaplnil předpoklad o genderových rozdílech v expresivních tendencích, může být podle nás ovlivněn i explicitně sděleným cílem výzkumu, kdy bylo akcentováno, že výsledky budou porovnávány mezikulturně, nikoliv mezigendrově: touha respondentů naplnit stereotyp tak mohla zůstat skryta a výpovědi respondenty poskytovány bez autostereotypních zkreslení.

Ve studii jsme se dále zabývali expresivitou primárních emocí ve dvou odlišných prostředích – v privátním prostředí a na veřejném místě. Ačkoliv kontext situace, ve které se regulace emocí odehrává, je významnou proměnou v regulaci emocí, jen málo studií jí, alespoň pokud je nám známo, věnuje pozornost. Vždyť například *strach* z kontaktu s jinými lidmi nebo neovladatelný smích na rodinném pohřbu, může být autentickým projevem emoce *strachu* nebo *šťěstí* v kontextu, který je pro projev emoce *strachu/šťěstí* nepřiléhavý – autentická exprese emoce na naprosto nevhodném místě a v nevhodnou dobu může určovat (v klinickém případě) míru patologie jedince. Z našich výsledků vyplývá, že místo interakce je významným faktorem, který zasahuje do expresivních tendencí respondentů a že respondenti mezi dvěma předloženými prostředími interakce, ve kterých prožívají vybranou emoci, citelně rozlišují. V soukromém prostředí směřuje expresivita emocí k autenticitě a obecnou tendenci

⁵ Izard (1971, 1977) označil *pohrdání*, *znechucení* a *zlost* za tzv. hostilní triádu s tím, že bývají často v interakcích prožívány pospolu. Oproti *znechucení* a *zlosti* je však *pohrdání* považováno za „chladnou“ a rafinovanější emoci.

je přímý projev primárních emocí (projevím přesně to, co cítím). Autenticky projevované emoce jsou kromě *štěstí* a *překvapení* i emoce *zlosti* a *smutku*. Oproti tomu respondenti při veřejných interakcích dotazníkově zachycují tendenci k afektivnímu projevu pouze u *štěstí* a *překvapení*; primární emoce častěji projevují v zeslabené formě nebo je neutralizují.

Vedle charakteru prostředí se na expresivních tendencích respondentů podílí i subjektivně vnímaná blízkost vztahu – respondenti rozlišují mezi jedinci, se kterými do interakce vstupují a na základě blízkosti vztahu mění i tendence k regulaci emocí. Vůči jedincům, které respondenti považují za blízké, mají i obecnou tendenci projevovat primární emoce autenticky, zatímco vůči osobám, které jsou jim vztahově vzdálené, směřují častěji k zeslabenému projevu emocí nebo k jejich neprojevení. Mezi emoce, které respondenti vnímají tak, že je mohou projevovat vůči vztahově blízkým (Vbl) autenticky, patří emoce *štěstí*, *překvapení* a *smutku*, zatímco vůči vztahově vzdáleným (Vvz) se jedná pouze o emoci *štěstí*. Z podrobnější analýzy tendencí expresivity vůči jednotlivým dotazníkovým objektům plyne, že skupinou, vůči které respondenti mají nejčastěji snahu emoce neutralizovat, jsou v našem dotazníku „profesoři“. Naopak skupinami, vůči kterým respondenti projevují nejčastěji emoce otevřeně, jsou „rodinní příslušníci“ a „blízcí přátelé“. Naše šetření tak patří k příspěvkům, které podporují předpoklad, že otevřenější intragrupové expresivní strategie umožňují členům dané skupiny lépe a rychleji rozpoznávat emoce, které jsou pro skupinu (nebo jedince) významné – např. *strach*, jako signál ohrožení skupiny nebo *smutek* jako žádost o zvýšenou oporu a sounáležitost skupiny (Eisenberg et al., 1989).

Z dalších analýz výpovědí respondentů vyplývá, že ve vertikálních interakcích studentů (respondent – profesor, respondent – rodič) je častější tendence primární emoce neutralizovat (neprojevit nic), než v interakcích horizontálních (respondent – spolužák, respondent – sourozenec). Naše šetření ukazuje na rolové proměnlivosti a determinace v pravidlech projevu, kdy jiný status (např. nižší, podřízený status), znamená jiný (např. méně otevřený) projev emocí. Lze hypotetizovat, že i statusy interagujících vymezují jejich expresivní strategie (viz např. Collins, 1990), ve smyslu nižší status – nižší možnost autenticity projevu. Statusově vázaná regulace emocí má jistě normativní význam, avšak je otázkou, zda je vždy adaptivní: v analogickém vztahu např. pacient – lékař, nemusí být potlačování emočního projevu (např. *strachu*, *smutku*) vždy žádoucí. Podobně tak lze extrapolovat zjištění na další vertikální vztahy, ve kterých můžeme mít (neuvědomovanou) tendenci emoce neprojevovat.

Podíváme-li se zpět na možné varianty odpovědí v dotazníku, zjišťujeme, že varianty maskování emocí (schovám své pocity za úsměv) a kvalifikace emocí (projevím emoci a přitom se usmívám) nebyly respondenty voleny často (max. 6 %). Nabízí se dvě vysvětlení, buď že tyto možnosti nebyly v dotazníku dostatečně jasně vymezeny a nebyly pro respondenty srozumitelné, anebo že v našem souboru nepatří mezi regulační strategie, které by respondenti častěji využili. Z mezikulturního srovnání jednotlivých zemí (viz Matsumoto et al., 2008) vyplývá, že tyto tendence jsou běžnější spíše v asijských zemích (například v Malajsii či Indonésii tyto strategie dosahovaly přes 10 %), zatímco v ostatních zemích dosahují stejně nízkých úrovní jako v ČR⁶.

Závěrem lze shrnout, že naše šetření ukazuje, že kontext situace (privátní vs. veřejná), míra blízkosti vztahu a charakter interakce (horizontální vs. vertikální) patří mezi důležité faktory, které ovlivňují pravidla projevu emocí, a v souladu s tím i emoční

⁶ Na základě zjištění nízkých četností volby maskovacích a kvalifikačních strategií byly varianty odpovědí v revidované verzi dotazníku DRAI upraveny. Zájemce o nové verze dotazníku DRAI a případně některé aktuální informace o emocích odkazujeme na stránky www.davidmatsumoto.com.

expresivitu a spontaneitu v sociálních interakcích. Naproti tomu gender subjektů či objektů interakce neměl v našem šetření vliv. Kdybychom se na základě výsledků pokusili formulovat pravidla projevu primárních emocí, můžeme konstatovat, že jedinou emoci, kterou naši respondenti (VŠ studenti) vnímají jako vhodnou k autentickému projevu v námi zvolených situacích a interakcích, je emoce *šťěstí* a podobně je tomu s *překvapením* (výjimku tvoří interakce se vztahově vzdálenými jedinci). Na opačném pólu expresivních tendencí nalézáme *pohrdání*, kterému respondenti ve všech situacích přisoudili neutralizační strategii regulace a rovněž emoce *znechucení*, kterou mají respondenti tendenci neprojevit téměř ve všech situacích a typech interakcí (výjimkou je zeslabený projev *znechucení* vůči vztahově blízkým jedincům). I *strach* můžeme přiřadit k expresivně často neutralizovaným emocím: respondenti jej mají tendenci projevovat zeslabeně pouze vůči vztahově blízkým jedincům. Pro *zlost* a *smutek* platí v různých situacích a interakcích různá pravidla. Obecně je tendence emoce *zlosti* a *smutku* projevovat v zeslabené formě, z čehož lze vyvodit domněnku, že respondenti považují alespoň zeslabený projev těchto dvou emocí za důležitý ve všech typech námi vymezených interakcí a autentický projev *zlosti* a *smutku* za zavřenými dveřmi privátní interakce za relevantní formu projevu.

Naše práce je limitovaná pouze dotazníkovým šetřením a omezená poměrně specifickou cílovou skupinou vysokoškolských studentů. Ačkoliv jsme se v ní zabývali sociálními interakcemi, celou řadu faktorů, které do sociální interakce vstupují, jsme ponechali stranou – např. emoce, se kterými jedinec do interakce vstupuje (kupříkladu silné sociální emoce typu stud, trapnost nebo hrdost, které mohou mít silný vliv na změnu průběhu interakce v reálné sociální interakci a mohou např. přehlušit primární emoci), osobnost a temperament jedince, historie vztahu mezi interagujícími či kontext vynoření emoce atd. Přínos tohoto šetření se jeví významnější v rovině mezikulturního srovnání projevu primárních emocí napříč mnoha zeměmi světa (viz Matsumoto et al., 2008). Českou část šetření, která zde byla prezentována, vnímáme především jako výzkumnou sondu, ze které lze čerpat v případných následných výzkumech tohoto typu. Zajímavá zjištění by mohlo přinést např. šetření v jiných kohortách (např. senioři), specifických oblastech (např. ve zdravotnictví v souvislosti se vztahem pacient – lékař) nebo v longitudinálním výzkumu: normy, jakými jsou pravidla projevu emocí nebo pocitová pravidla se sice pomalu a nenápadně mění, ale zároveň zůstávají často neuvědomovanou mocností, která ovlivňuje naše chování a jednání v sociálních interakcích.

LITERATURA

- Altarriba, J. (2003): Does *carino* equal „lik-ing“? A theoretical approach to conceptual nonequivalence between languages. *International Journal of Bilingualism*, 7, 305-322.
- Averill, J. R. (1980): A constructivist view of emotion. In: R. Plutchik, H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research and experience*. New York, Academic Press, 305-339.
- Averill, J. R. (1985): The social construction of emotion: With special reference to love. In: K. J. Gergen, K. E. Davis (Eds.), *The social construction of the person*. New York, Springer-Verlag, 89-109.
- Barrett, K. C., Nelson-Goens, G. C. (1997): Emotion communication and the development of the social emotions. In: K. C. Barrett (Ed.), *The Communication of Emotion: Current Research from Diverse Perspectives*. San Francisco, CA, Jossey-Bass, 69-88.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., Dasen, P. R. (2002): *Cross-Cultural Psychology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Brody, L. R. (1997): Gender and emotion: Beyond stereotypes. *Journal of Social Issues*, 53, 369-394.
- Buck, R. (1993): Emotional Communication, Emotional Competence, and Physical Illness: A Developmental – Interactionist View. In: H. C. Traue, J. W. Pennebaker (Eds.), *Emotion Inhibition and Health*. Toronto, Hogrefe and Huber Publishers, 32-56.

- Buck, R. (1999): The biological affects: A typology. *Psychological Review*, 106, 301-336.
- Cacioppo, J. T., Berntson, G. G., Klein, D. J., Poehlmann, K. M. (1997): The psychophysiology of emotion across the lifespan. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 17, 27-74.
- Collins, R. C. (1990): Stratification, emotional energy, and the transient emotions. In: T. D. Kemper (Ed.), *Research Agendas in the Sociology of Emotions*. Albany, NY, The State University of New York Press, 27-57.
- Darwin, Ch. (1964): *Výraz emocí u člověka a u zvířat*. Praha, Československá akademie věd.
- Davidson, R. J. (1993): Parsing affective space: Perspectives from neuropsychology and psychophysiology. *Neuropsychology*, 7, 464-475.
- Davidson, R. J. (1994): Honoring biology in the study of affective style. In: P. Ekman, R. J. Davidson (Eds.), *The Nature of Emotion: Fundamental Questions*. New York, Oxford University Press, 321-328.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Miller, P. A., Fultz, J., Shell, R., Mathy, R. M., Reno, R. R. (1989): Relation of sympathy and distress to prosocial behavior: A multi-method study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 55-66.
- Ekman, P. (1972): Universal and cultural differences in facial expression of emotion. In: Cole, J. R. (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln, Nebraska University Press, 207-283.
- Ekman, P. (1973): Cross-cultural studies of facial expression. In: P. Ekman, (Ed.), *Darwin and facial expression: A century of research in review*. New York, Academic press, 169-222.
- Ekman, P. (1992): Are There Basic Emotions? *Psychological Review*, 99, 3, 550-553.
- Ekman, P. (1994): Strong Evidence for Universals in Facial Expressions: A Reply to a Russell's Mistaken Critique. *Psychological Bulletin*, 115, 2, 268-287.
- Ekman, P., Friesen, W. V. (1969): The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*, 1, 49-98.
- Ekman, P., Friesen, W. V. (1971): Constants across cultures in the face of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, 124-129.
- Ekman, P., Friesen, W. V. (1975): *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial clues*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- Fabes, R. A., Martin, C. L. (1991): Gender and age stereotypes of emotionality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 532-540.
- Fischer, A. H. (1993): Sex differences in emotionality: Fact of stereotype. *Feminism and Psychology*, 3, 303-318.
- Fischer, A. H., Roseman, I. J. (2007): Beat them or ban them: The characteristics and social functions of anger and contempt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 103-115.
- Frijda, N. H. (1986): *The Emotions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Frijda, N. H., Mesquita, B. (1994): The social roles and functions of emotions. In: S. Kitayama, H. R. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence*. Washington, DC, American Psychological Association, 51-87.
- Gross, J. J. (1998): The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review. *Review of General Psychology*, 2, 3, 271-229.
- Gross, J. J. (1999): Emotion regulation: Past, present, future. *Cognition and Emotion*, 13, 551-573.
- Gross, J. J., Barrett, L. F. (2011): Emotion Generation and Emotion Regulation: One or Two Depends on Your Point of View. *Emotion Review*, 3, 1, 8-16.
- Harré, R. (1986): *The social construction of emotions*. Oxford, Basil Blackwell.
- Hochschild, A. (1983): *The Managed Heart*. University of California Press, Berkeley.
- Izard, C. E. (1971): *The face of emotion*. New York, Apleton – Century – Crofts.
- Izard, C. E. (1977): *Human emotions*. New York, Plenum Press.
- Izard, C. E. (1992): Basic emotion, Relations among Emotions, and Emotion – Cognition Relations. *Psychological Review*, 99, 561-565.
- Izard, C. E. (1994): Innate and universal facial expressions: Evidence from developmental and cross-cultural research. *Psychological Bulletin*, 115, 288-299.
- Izard, C. E. (2002): Translating Emotion Theory and Research into Preventive Interventions. *Psychological Bulletin*, 128, 5, 796-824.
- Janošová, P., Říčan, P. (2005): Psychologické aspekty polarity žena – muž. *Československá psychologie*, 49, 6, 579-589.
- Keltner, D., Haidt, J. (1999): Social functions of emotions at four levels of analysis. *Cognition and Emotion*, 13, 505-521.
- Kitayama, S., Markus, H. R. (1994): *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence*. Washington, DC, American Psychological Association.
- Kitayama, S., Markus, H. R., Matsumoto, D., Norasakkunkit, V. (1997): Individual and collective processes in the construction of the self: Self-enhancement in

- the United States and self-criticism in Japan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1245-1267.
- Lang, P. J. (1993): The Three – System Approach to Emotion. In: N. Birbaumer, A. Ohman, The Structure of Emotion. Toronto, Hogrefe and Huber Publishers, 18-30.
- Lazarus, R. S. (1991): *Emotion and Adaptation*. New York, Oxford University Press.
- LeDoux, J. E. (1986): Neurobiology of emotion. In: LeDoux, J. E., Hirst, W. (Eds.), *Mind and brain*. New York, Cambridge University Press, 301-358.
- LeDoux, J. E. (2000): Emotion circuits in the brain. *Annual Reviews of Neuroscience*, 23, 155-184.
- Levenson, R. W. (1994): Human emotions: A functional view. In: P. Ekman, R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion*. New York, Oxford University Press, 123-126.
- Levenson, R. W. (1996): Biological substrates of empathy and facial modulation of emotion: two facets of the scientific legacy of John Lanzetta. *Motivation and Emotion*, 20, 185-204.
- Markus, H. R., Kitayama, S. (1991): Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation. *Psychological Review*, 98, 2, 224-253.
- Matsumoto, D. (1990): Cultural similarities and differences in display rules. *Motivation & Emotion*, 14, 3, 195-214.
- Matsumoto, D. (1991): Cultural influences on facial expressions of emotion. *Southern Communication Journal*, 56, 128-137.
- Matsumoto, D. (1993): Ethnic differences in affect intensity, emotion judgments, display rule attitudes, and self-reported emotional expression in an American sample. *Motivation & Emotion*, 17, 2, 107-123.
- Matsumoto, D. (2001a): Culture and Emotion. In: D. Matsumoto, (Ed.), *The Handbook of Culture and Psychology*. New York, Oxford University Press, 171-194.
- Matsumoto, D. (2001b): Emotion in Asia: Linking theories and data around the world. (Introduction to the Special Section on Emotion.) *Asian Journal of Social Psychology*, 4, 2, 163-164.
- Matsumoto, D., Consolacion, T., Yamada, H., Suzuki, R., Franklin, B., Paul, S. et al. (2002): American-Japanese cultural differences in judgments of emotional expressions of different intensities. *Cognition and Emotion*, 16, 721-747.
- Matsumoto, D., Takeuchi, S., Andayani, S., Kouznetsova, N., Krupp, D. (1998): The contribution of individualism-collectivism to cross-national differences in display rules. *Asian Journal of Social Psychology*, 1, 147-165.
- Matsumoto, D., Yoo, S. H., Fontaine, J., Anguas-Wong, A. M., Arriola, M., Ataca, B. et al. (2008): Mapping expressive differences around the world: The relationship between emotional display rules and individualism versus collectivism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 1, 55-74.
- Matsumoto, D., Yoo, S. H., Fontaine, J. (2009): and 56 members of the multinational study of cultural display rules. Hypocrisy or maturity? Culture and context differentiation. *European Journal of Personality*, 23, 251-264.
- Matsumoto, D., Yoo, S. H., Hirayama, S., Petrova, G. (2005): Development and validation of a measure of display rule knowledge: The Display Rule Assessment Inventory. *Emotion*, 5, 1, 23-40.
- Mesquita, B., Frijda, N. H. (1992): Cultural Variations in Emotions: A Review. *Psychological Bulletin*, 112, 2, 179-204.
- Mesquita, B., Frijda, N. H., Scherer, K. R. (1997): Culture and emotion. In: J. W. Berry, P. R. Dasen, T. S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Basic processes and human development 2*. Needham Heights, MA, Allyn and Bacon, 255-297.
- Mesquita, B., Ellsworth, P. C. (2001): Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research. In: K. R. Scherer, A. Schorr, T. Johnstone (Eds.), *Series in affective science*. New York, NY, US, Oxford University Press, 233-248.
- Mesquita, B., Walker, R. (2003): Cultural differences in emotions: A context for interpreting emotional disturbances. *Behaviour Research and Therapy*, 41, 7, 777-793.
- Nezlek, J. B., Kafetsios, K., Smith, C. V. (2008): Emotions in everyday social encounters: Correspondence between culture and self-construal. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 366-372.
- Parkinson, B. (1996): Emotions are social. *British Journal of Psychology*, 87, 663-683.
- Parkinson, B., Fischer, A. H., Manstead, A. S. R. (2005): *Emotions in social relations: Cultural, groups, and interpersonal processes*. New York, Psychology Press.
- Plant, E. A., Hyde, J. S., Keltner, D., Devine, P. G. (2000): The gender stereotyping of emotions. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 81-92.
- Reissland, N., Harris, P. (1991): Children's use of display rules in pride-eliciting situations. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 431-435.
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S., Haidt, J. (1999): The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (con-

- tempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 574-586.
- Russell, J. A. (1983): Pancultural aspects of the human conceptual organization of emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1281-1288.
- Russell, J. A. (1994): Is there universal recognition of emotion from facial expression? A review of cross-cultural studies. *Psychological Bulletin*, 115, 102-141.
- Russell, J. A. (1995): Facial Expressions of Emotions: What Lies Beyond Minimal Universality. *Psychological Bulletin*, 118, 3, 379-391.
- Russell, J. A., Barrett, L. F. (1999): Core affect, prototypical emotional episodes, and other things called emotion: Dissecting the elephant. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 5, 805-819.
- Shaver, P. R., Wu, S., Schwartz, J. C. (1992): Cross-cultural similarities and differences in emotion and its representation: A prototype approach. In: M. S. Clark (Ed.), *Review of personality and social psychology, Emotion*. Newbury Park, CA, Sage Publications, 175-212.
- Scherer, K. R. (1984): Emotion as a multi-component process: a model and some cross-cultural data. In: P. Schaver (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*. Berkeley, CA, Sage, 37-63.
- Schwartz, S. H. (2004): Mapping and interpreting cultural differences around the world. In: H. Vinken, J. Soeters, P. Ester (Eds.), *Comparing cultures dimensions of culture in a comparative perspective*. Leiden, the Netherlands: Brill, 43-73.
- Slaměník, I. (2011): *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha, Grada.
- Stuchlíková, I. (2002): *Základy psychologie emocí*. Praha, Portál.
- Tomkins, S. S. (1962): *Affect, imagery, consciousness, Vol. 1. The positive affects*. New York, Springer.
- Tomkins, S. S. (1963): *Affect, imagery, consciousness, Vol. 2. The negative affects*. New York, Springer.
- Traue, H. C., Pennebaker, J. W. (1993): Inhibition and Arousal. In: H. C. Traue, J. W. Pennebaker (Eds.), *Emotion Inhibition and Health*. Toronto, Hogrefe and Huber Publishers, 10-31.
- bychom měli) projevit určitou emoci. Předpokládá se, že DR usměrňují a tvarují tendenci k projevu jednotlivých emocí a ovlivňují tak emoční spontaneitu. Cílem šetření bylo zjistit DR primárních emocí (zlost, pohrdání, znechucení, strach, štěstí, smutek, překvapení). Výzkumný soubor tvořilo 100 studentů různých oborů Univerzity Karlovy v Praze (59 žen, 41 mužů, průměrný věk 23,34, SD = 2, 25). K šetření jsme použili dotazník Display Rules Assessment Inventory (DRAI, Matsumoto et al., 2005) a zaměřili se jednak na obecné tendence k regulaci primárních emocí, ale rovněž na proměnné, které mohou mít na pravidla projevu emocí vliv. Zajímalo nás, zda příslušnost k určitému pohlaví, místo (kontext) sociální interakce, charakter sociální interakce a blízkost vztahů interagujících osob má vliv na DR.
- Pro určení obecných tendencí regulace emocí byla získaná data zpracována v podobě relativních četností odpovědí pro jednotlivé položky a emoce. Pro porovnávání jednotlivých podsouborů (žen a mužů, privátní a veřejný kontext situace, blízkost vztahů, horizontální a vertikální typ interakce) byl použit chí – kvadrát test pro srovnání pozorovaných a očekávaných hodnot.
- Výsledky šetření ukázaly, že se respondenti domnívají, že by obecně měli projev svých emocí zeslabovat (projevit méně, než cítí). Nejčastěji se objevovala tendence k supresi (neprojevím nic) u emoce pohrdání, znechucení a strachu. Autenticky (přesně tak jak cítí) měli studenti tendenci projevovat emoce štěstí a překvapení. Srovnání výpovědí mužů a žen neukázalo na významné rozdíly v DR mezi těmito podsoubory; významné rozdíly však přineslo porovnávání soukromých a veřejných interakcí, vztahově blízkých a vztahově vzdálených interakcí a to ve smyslu autentičtějšího projevu emocí v privátních interakcích ($\chi^2 = 53.081$, $df = 5$, $p < 0.001$) a v interakcích vztahově blízkých ($\chi^2 = 135, 265$, $df = 5$, $p < 0.001$). Rovněž bylo zjištěno, že ve vertikálních interakcích (student – profesor) je tendence k potlačení projevu emoce čtenější než v interakcích horizontálních (student – spolužák). Celkově výsledky ukazují, že kontext sociální interakce (privátní, veřejná), míra blízkosti vztahu (vztahově blízcí, vztahově vzdálení) a charakter interakce (horizontální, vertikální) patří k významným proměnným, které mají vliv na pravidla projevu primárních emocí. Zjištění jsou limitována dotazníkovým způsobem šetření a specifiky segmentu respondentů – vysokoškolských studentů.

SOUHRN

Pravidla projevu (DR, display rules) jsou považována za neformální normy, které určují kdy, vůči komu a za jakých okolností smíme (nebo

Copyright of Ceskoslovenska Psychologie is the property of Institute of Psychology of the Academy of Sciences and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.